

	<p>Списание ЕПОХИ Издание на Историческия факултет на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“</p> <p>Journal EPOCHI [EPOCHS] Edition of the Department of History of “St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo</p>		<p>Том / Volume XXXI (2023). Книжка / Issue I</p>
---	---	--	---

DOI: 10.54664/JORO5210

КИЛИКИЙСКА АРМЕНИЯ В ИЗТОЧНАТА ПОЛИТИКА НА ВИЗАНТИЯ ПРИ КОМНИНИТЕ

Месут Р. АЛИ*

CILICIAN ARMENIA IN THE EASTERN POLICY OF BYZANTIUM DURING THE RULE OF THE KOMNENOI

Mesut R. ALI

Abstract: *In the period between the late 11th and late 12th centuries, the Byzantine Empire often had to deal with newly established secondary powers in the regions of Asia Minor and the Middle East, apart from maintaining relations with the larger countries in the east. An example of such a force was the Armenian principality in the region of Cilicia during the rule of the Rubenids. It was founded as a legal result of the Seljuk expansion and power vacuum in the Byzantine territories, both of which accelerated the migration of important demographic groups, mainly Armenians. Among them, the embryo of a country gained its final form as the Armenian principality of Cilicia. It was founded by Ruben I – the leader of Gagik II's guard, the last ruler of the Principality of Ani. Ruben I's descendants, some of whom were Constantine I who moved the capital to the city of Vahka, Thoros I, Thoros II, and Leo II, who were able to win an unfair fight against the neighbouring Byzantine Empire, Crusader and Seljuk-Muslim states, as well as to establish the principality as a factor that could not be overlooked when it came to interstate relations in the regions of Anatolia and Syria.*

Keywords: *Byzantine Empire; Rubenids; Cilicia; Crusader and Seljuk-Muslim states.*

Освен с големите актьори на изток в периода от края на XI до края на XII век, на Византийската империя ѝ се налага много често да се съобразява с новопоявили се второстепенни сили в Анатолия и Леванта. Образуване от подобна величина е Арменското княжество на Рубенидите в областта Киликия. То се появява като закономерно следствие от демографски и политически процеси, предизвикани или пряко касаещи империята.

С оглед мястото на княжеството в източната политика на Византия проблемът се нуждае от по-цялостно и задълбочено изследване и заслужава да попадне във фокуса на изследователския интерес на науката. Поначало той е разглеждан фрагментарно, най-вече в контекста на отношенията на Константинопол с по-важните субекти в региона като Иконийския селджукски

* Месут Р. Али – докторант, катедра „Стара и средновековна история“, Исторически факултет, ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, България; @ mesut_a@abv.bg

султанат и кръстоносните държави, или от гледна точка на историята на последните две. В тази връзка внимание заслужават трудовете на медиевисти и ориенталисти като Рънсиман, Кайен, Грусе, Василиев, Нерсесиян и др. Приносът на представителите на турската школа в лицето на Ренчбер, Ерсан, Калосян и особено на Актюг-Кашгарли, която в своя труд „История на васалното Арменско княжество в Киликия“ проследява цялостно генезиса, развитието и упадък на държавата на Рубенидите, също не е за подценяване. Друг турски историк – Акиф Ренчбер, в своя аналитична статия обръща внимание на различен аспект на проблема, а именно прави дисекция на отношенията на Византия с киликийските арменци и кръстоносните държави, пречупени през призмата на военнoстратегическото, политическото и стопанското значение на областта Киликия.

Изворите, с които разполага науката както византийските („Алексиада“ на принцесата историк Ана Комнина, едноименните трудове, озаглавени простичко „История“, на Йоан Кинам и Никита Хониат), така и арменските (хрониките на Матей Едески, Михаил Сириец, Вахрам Едески, Симбат Спарапет и др.), латинските („Анонимната кръстоносна хроника“, „Хроника на кръстоносните походи“ на Гийом Тирски) и арабските („История на исляма“ на Ибну’л Есир, Хрониката на Абу’л Фарадж, „История на селджуките в биографии“ на Ибну’л Адим и др.) са достатъчни за пълноценен анализ проблема.

Именно геополитическото положение и геостратегическото значение на Кападокия и Киликия са причина за демографския инженеринг на империята в югоизточните ѝ територии. Там след отвоюването от арабите и връщането на Киликия в пределите ѝ принудително е преселено арменско население. Процесът се засилва след присъединяването на независимата арменска държава на Арцруните с център Васпуракан към Византия, когато в края на управлението на Василий II, през 1021 г., около 14 000 арменци начело с княз Давит напускат родните си места и се заселват в Севастия и нейния хинтерланд [Паяслиян, С. 2011, с. 84].

Разбира се, това не е нещо ново за Византия, а многовековна практика, от която тя доста често се възползва безцеремонно, за да осигури защитата на важни територии или невралгични зони, наказвайки непокорни религиозни и етнически групи. Точно с такава цел наследниците на Василий II продължават с политиката на масова депортация на арменско население от присъединените към империята им земи и тяхното заселване в споменатите по-горе области (основно в Кападокия през този период). Паралелно с това арменското население е подложено и на религиозен натиск, да се подчини на Константинополската патриаршия и да приеме православията [Грусе, Р. 2008, с. 42]¹.

През 1045 г. един от влиятелните представители на династията на Багратидите – Гакик II, князът на Ани, по-силата на споразумение от 1021–1022 г. с Василий II отстъпва царството си на ромеите и в замяна получава земи в Кападокия. Двадесет години по-късно император Константин X Дука се съгласява притиснатото от селджуките друго разклонение на Багратидите в Карс да се премести във византийските земи в областта [Грусе, Р. 2008, с. 51]². Процесът на миграция на арменско население от т. нар. историческа Армения продължава и през следващите десетилетия, до изчезването на последните бледи останки от държавен живот в лицето на двете малки княжества с центрове Лори и Сюник, попаднали в ръцете на споменатите завоеватели [Грусе, Р. 2008, с. 51]³. Необходимо е да се отбележи, че тези поредни миграционни вълни са насочени в много по-голяма степен към Киликия, останала по-слабо засегната от нашеств-

¹ В Бележки се позовава на Щрек.

² До смъртта на Тогрул бег през 1063 г. селджукските набези, колкото и далеч да стигат, нямат за цел завладяване на ромейски земи според Ж. Лоран, цитиран от Грусе. За него това са грабителски походи на изолирани банди.

³ При Алп Арслан, заел мястото на Тогрул бег, естеството на военните кампании се променя, селджуките вече не се задоволяват със заграбената плячка и предпочитат завладяването на чуждите земи. През 1064 г. той превзема двете древни арменски столици и покорява бившите земи на старото Арменско царство.

вието⁴. От своя страна, в контекста на геостратегическите си интереси и цели, както отбелязва Симон Паяслиян, Византия се стреми да укрепи властта на арменските водачи в Киликия, която да бъде буфер между Константинопол и мюсюлманите [Паяслиян, С. 2011, с. 84–86, 88].

Империята в случая не може да си позволи с лека ръка да загуби властта и контрола си над областта, през която преминават важни търговски и военни пътища. Особено важни са проходите на високите, труднодостъпни планини Тавър и Антитавър. С ключово значение сред тях е Киликийската порта, свързваща не само Анатолийското плато с едноименната равнина (дн. долина Чукурова), но и Мала Азия със Сирия, Палестина и Месопотамия, а в по-глобален план – Европа с Азия. В Константинопол са наясно, че този, който владее проходите, владее ключа от портите на споменатите географски и геополитически пространства. Целите, които преследва византийското правителство, са не само геополитически. Във военностратегическо отношение равнината с благоприятните си климатични условия позволява презимуването на големи армии без особени затруднения, включително и с продоволственото им обезпечаване в постоянни лагери, давайки възможност за бърз военен отговор на всяка заплаха, още на източната граница на империята, както и провеждането на продължителни кампании без големи прекъсвания.

Накрая, но не на последно място по важност, е стопанското значение на Киликия за империята. Плодородните почви и споменатият по-горе благоприятен климат създават прекрасни условия за развитие на земеделието. Характерни култури са пшеницата и лозята, в горските масиви на планините, разположени околоръст, се добива дървен материал, обработват се метали и кожи. Широко известно през Средновековието е виното, произвеждано там. Най-голяма стопанска тежест обаче има кръстопътното географско положение на областта, в която се пресичат важни търговски пътища, свързващи империята с Леванта и целия Ориент. Генуезките кораби се товарят с луксозни стоки и екзотични подправки, доставени от всички краища на Азия. До краха при Манцикерт през 1071 г. и загубата на почти всички земи на изток областта е изключително ценна за императорската хазна в Константинопол чрез големите постъпления от данъци и мита [Rencber, A. pass.].

Споменатата злополучна битка до малкото арменско градче отваря „кутията на Пандора“ и изсипва всички възможни беди върху Византийската империя. Опустошителен обаче не е прекият резултат от нея, ромеите са понасяли и по-сериозни поражения на бойното поле. Вътрешнополитическата криза, в която изпада империята, има много по-фатални последици *par excellence*. Хаосът на развихрилата се гражданска война я сковала за точно едно десетилетие, в което заети в борбата за овладяването на трона в Константинопол, двете основни враждуващи групировки на столичната бюрокрация и на военно-поземлената аристокрация позволяват на победителите при Манцикерт да развият успеха си. Така цяла Мала Азия в рамките на няколко години се оказва в ръцете им чак до Проливите.

Експанзията на селджуките и властовият вакуум във византийските територии, както беше споменато по-горе, допълнително катализират миграциите на значителни демографски групи, предимно арменски, при които вече се наблюдава зародишът на държавотворчеството. Корените на процеса могат да бъдат отнесени назад във времето, преди първите големи огузко-номадски вълни да залееят полуострова и да поставят началото на систематичното му завладяване. Тогава около 1042 г., лоялният на константинополското правителство арменски

⁴ За Гресе нашествието на селджуките следва определена посока – от изток на запад, през цялата северна и централна част на Мала Азия, включваща Армения, Кападокия, Фригия, Витиния и Йония, като югоизточната част на полуострова – киликийската част от Тавър, Мелитене, териториите на Едеса и Антиохия – все още не са завоювани. Откъснати от останалата част на империята, останали между византийския упадък и османското завоевание, тези земи стават основа на опита за възраждане на арменската държава. Вж. [Гресе, Р. 2008, с. 62]. Подобно мнение споделя и Рънсиман, според когото навлизането на османците в Кападокия изтласква арменците към планините Тавър и Антитавър и те се разпръскват из долината по средното течение на р. Ефрат. Вж. [Runciman, S. 2019, p. 57].

благородник Апълкарип е назначен от император Константин IX Мономах за управител на Тарс и цяла Киликия, като последният насърчава заселването на големи маси арменско население там⁵.

Тридесет години по-късно споменатият по-горе процес е необратим, когато друг арменски благородник – княз Ошин, чийто род произхожда от Източна Армения, се установява с цялото си васално население по-високите части на Киликийски Тавър. След около десет години, принуден от динамичната, непредвидима външнополитическа конюнктура, която се развива в негов ущърб, приема да се подчини на Алексей I Комнин и да стане негов васал, получава от него крепостта Лампрон⁶, която обявява за своя резиденция и поставя началото на една от най-жизнените арменски династии в региона – тази на Хетумидите. Освен това императорът го назначава за стратопедрарх на Киликия независимо от предполагаемата му принадлежност към Арменската апостолическа църква, както твърди Рънсиман [Грусе, Р. 2008, с. 64, 148; Runciman, S. 2019, p. 157]⁷.

Пътя на независимите арменски княжества проправя друг арменски аристократ от знатната фамилия Варажнуни от Васпуракан и генерал в злочастната войска на Роман IV Диоген – Филарет Врахамий (Пилартос Варажнуни). Той се възползва от упадъка на Византийската империя и завладява голям брой крепости и градове в Югоизточна Анатолия. Макар първоначално да е назначен за стратег на Германикия от споменатия по-горе ромейски владетел, след неговата детронация той отказва да признае властта на новия василевс Михаил VII Дука и обособява силна държавица, чиято територия включва земите около двата бряга на горното течение на река Джейхун и градовете Германикия, Рабан и Абласта, от които прогонва византийските чиновници [Грусе, Р. 2008, с. 63; Süryani Mihail 1944, IX, pp. 30–31]. Въпреки краткия живот на новото образувание (1072–1090 г.) владетелят ѝ успява, да я разшири териториално, отвоювайки от селджуките Мелитене. През 1077 г. изпраща своя васал Васил, син на Абукаб, да превземе Едеса от ромеите. След половин годишна обсада жителите на града, по-голямата част от които арменци, отхвърлят властта на императора и го предават на Васил [Грусе, Р. 2008, с. 64; Runciman, S. 2019, p. 57; Urfali Mateos, CXVI, 155; Süryani Mihail. IX, 30–31].

Идентичен е сценарият, чрез който Филарет анексира и Антиохия. Около 1078 г. е извършено покушение срещу византийския управител на града Васаг Магистър. Обезпокоени от опасността да бъдат покорени от селджуките, местният аристократичен и военен елит, отново преобладаващо арменски, му отправят молба за помощ. Така без много усилия и без да пролее капчица кръв, той слага ръка върху един от най-значимите стопански и културни градски центрове в Близкия изток през Средновековието. За кратко новата арменска държавица поддържа на и от масовата миграция на арменско население се разширява териториално, като към ядрото около планината Тавър са присъединени предимно византийски земи в Кападокия и Киликия, даже споменатият по-горе княз на Лампрон – Ошин, се признава за васал на Филарет [Грусе, Р. 2008, с. 64–65; Urfali Mateos, CXVI, 155; Süryani Mihail. IX, 30–31].

Авантюристичният арменец полага огромни усилия да запази целостта и относителната независимост на княжеството си. За целта не хаби сили и средства. Проявява максимална политическа и в голяма степен конфесионална гъвкавост, която се проектира в отношенията с по-силните съседи – Византия и мюсюлманските владетели. Почти по едно и също време се

⁵ Той е представител на династията на Арцруните. Вж. в бележки на Дюларие към Хрониката на Матей Едески от [Urfali Mateos, 2000, CXIX, 157; Паяслиян, С. 2011, с. 88].

⁶ Ошин получава крепостта Лампрон с посредничеството на споменатия Апълкарип, който ходатайства пред императора крепостта да бъде наследствено владение на династията [Rencber, A. pass.; Chahin M. 1987, p. 276]. Според обяснителните бележки на Дюларие към предговора на превода на Х. Д. Андреесян на Хрониката на Матей Едески Ошин завзема от ръцете на мюсюлманите крепостта и впоследствие Алексей I му признава правото на собственост като негов васал, вероятно пак с посредничеството на споменатия Апълкарип. Вж. [Urfali Mateos., XX].

⁷ Грусе твърди, че получава титлата „стратопедарх“ в знак на благодарност за участието му в кампанията срещу Робер Гискар.

признава за васал на Окайлидите в Мосул⁸ и Никифор III Вотаниат, и търси приятелството на султана на Великите селджуки – Мелик Шах⁹. В случая за константинополското правителство е важно, да поддържа приятелски отношения с единствения християнски владетел в региона като по този начин, по-скоро имагинерно, да си възвърне отнетите му земи. Важно е да се отбележи, че макар и облечени във формалните одежди на феодалните взаимоотношения, реална субординация всъщност липсва. От своя страна, чрез приемането на сюзеренитета на василевса Филарет се стреми властта му да получи официална санкция и да стане законна в очите на народа [Грусе, Р. 2008, с. 64–65].

Уви, делото на живота му се оказва твърде нетрайно. Почти веднага след неговата смърт между 1085 и 1090 г. княжеството му рухва. Причините за това се коренят в смъртоносното съчетание на враждебната външнополитическа среда с липсата на социално сцепление във вътрешнополитически план и развихрилите се центробежни тенденции, особено характерни за управляващия елит. Още приживе, поради предателство, породено от разногласия в семейството му, той губи Антиохия, завладяна от основателя на „Румския“ селджукски султанат Сюлейман Ибн Кутлumuш през 1085 г.¹⁰ Неговата кончина малко по-късно катализира процеса на фрагментация на държавата му, която се разпада на отделни минидържави. Обикновено те включват даден градски център с хинтерланда ѝ. Така се обособяват владенията на Когх Васил между Германикия и река Ефрат с център градовете Кейсун и Рабан, Мелитене, Едеса и Германикия са резиденции съответно на бившите васали на Филарет – Габриел, Торос и Татул. До края на XI век селджукската военна мощ и политическите амбиции на водачите на Първия кръстоносен поход помитат и последните останки от тях.

Въпреки ефимерния характер на държавата на Филарет Врахамий значимостта на делото му е безспорно. Тя е отразена най-добре в думите на известния медиевист и ориенталист Рене Грусе, според когото: *„Населението в Антиохия, Едеса и другите византийски крепости устояли на мощната приливна вълна на селджукското нашествие най-вече благодарение на мощните си фортификационни съоръжения, вижда в лицето на енергичния арменец – спасител. След завладяването на Анатолия от селджуките въпросните крепости са откъснати от Византия и лишени от нейната подкрепа. Последната им възможност е да се присъединят към автономните арменски княжества, които са единствената християнска военна сила, способна да ги защити. Така в съдбоносните години след Манцикерт Филарет-Вахрам полага основите на една нова арменска държава и чертае плана на бъдещите княжества на Хетумидите и Рубенидите“* [Грусе, Р. 2008, с. 64].

Именно последните две се оказват много по-витални в исторически план в сравнение с предходните и устояват на бурното и променливо политическо време характерно за епохата. Те са естествено продължение на държавотворческия процес сред арменското население в географското пространство на Югоизточна Мала Азия. Особено княжеството на Рубенидите оставя дълбока следа в средновековната история на региона благодарение на мъдростта и далновидността на представителите на династията.

Началото ѝ поставя един представител на близкото обкръжение на Баградитите управлявали Историческа Армения до завладяването и от Византия – Рубен I. Той е родственик и началник на личната охрана на Гагик II, последния владетел на княжеството Ани. Въпросният Рубен напуска Кападокия след вероломното убийство на Гагик II от ромеите и се установява

⁸ Окайлидите са арабска мюсюлманска династия, която завладява Мосул през 996 г. и удържа властта си над града и региона около един век, до завладяването му от селджукския военачалник Курбоа.

⁹ Въпреки че привидно приема с цел да спечели благоразположението на силните мюсюлмански владетели, ова му спечелва лоша слава. Арменците и гърците едновременно обвиняват Филарет във твърдоотстъпничество.

¹⁰ Синът на княза съзаклятничил с мюсюлманите, за което е хвърлен в затвора. В началото на 1085 г. вследствие на предателство портите на града са отворени пред Сюлейман. Вж. [Грусе, Р. 2008, с. 65].

заедно с феодално зависимото от него население в труднодостъпната планинска част на Киликия, в селцето Партцерперт около 1080 г. [Грусе, Р. 2008, с. 148; *Urfali Mateos, Vakayi-name, XX*]¹¹.

Неговият син и наследник Константин завладява силно укрепената и почти непристъпна ромейска крепост Вахка, където премества своята резиденция. Той стабилизира своите позиции в областта благодарение и на миграцията на арменско и друго християнско население в земите, които контролира. Повишеният демографски и военен потенциал му позволяват, да разшири владенията си най-вече за сметка на Византийската империя. Дюзина нейни крепости оставени на произвола на съдбата след 1071 година, преминават в ръцете на амбициозния арменец. Новият господар в Константинопол Алексей I Комнин е зает буквално със защитата на столицата и оцеляването на империята и не е в състояние да обърне внимание събитията в тази част на полуострова [Грусе, Р. 2008, с. 148; *Паяслиян, С. 2011, с. 90; Ersan, M. 1996, pp. 134–141*].

През 1100 г. смяната във властта при Рубенидите не носи промяна в линията на активност на външната политика на младото княжество. Новият княз Торос I продължава да поддържа преобладаващо антиромейския ѝ тон, зададен от предците му. Всъщност в държавнополитическата доктрина и философия на новосформираното княжество логично заляга „антиромейизмът“. Той е генериран от религиозния антагонизъм между ромеите халкидонити и арменците монофизити. За разлика от мнозинството владетели на арменски княжества като Филарет и повечето негови васали, преминали в лоното на православие, владетелите от династията на Рубенидите ревностно пазят традициите и догмите на Арменската апостолическа църква.

Гоненията, на които са подложени представителите на арменската църковна общност, оставят болезнена дияра върху народопсихологията на народа. Нещо повече, един фрагмент от хрониката на Матей Едески показва, че противопоставянето придобива и етнически измерения. В текста ставаме свидетели на един диалог между Торос I и пленен византийски аристократ, който илюстрира максимално точно чувството на взаимна омраза, витаещо между двете общности. В момент когато арменският княз подлага на мъчения знатния пленник, византиецът сипе заплахи с думите: „... *ти си само един арменец, а ние сме римляни с благородно потекло, какъв отговор ще дадеш на римския император за мъченията, на които ни подлагаш*“. Изпълнен с гняв, Торос отговаря: „...*кои сте вие, че да убиете арменския крал, какъв отговор ще дадете на арменския народ*“¹². Описаният случай проектира картина на недоверие и ненавист между ромеи и арменци, която рефлектира в максимална степен върху политическите отношения между Византийската империя и Арменското княжество в Киликия от края на XI до началото на XIII век.

Както беше отбелязано по-горе, империята е губещата страна в тях. Самата поява на княжеството силно накърнява интересите ѝ, тъй като, за разлика от васално зависимите Хетумиди, Рубенидите, не само, че не признават върховната власт на василевса, но представляват немалка заплаха за земите и крепостите му в региона. Към средата на управлението на Алексей I Комнин симптомите за стабилизиране на Византия стават видими и тя може да отдели сили и средства за своеобразна реконкиста на Анатолия. Надеждите за това никак не са безпочвени. Развихрилите се центробежни тенденции при селджуките, намаляват военния и политически натиск от Изток.

В този сравнително благоприятен за Византия момент обаче се появяват войските на Първия кръстоносен поход и усложняват още повече ситуацията в източната част на Анатолия и Леванта. Военната намеса на западноевропейските рицари, макар и предизвикана отчасти от

¹¹ Виж в Обяснителни бележки на Дюларие към предговора и в глава CXIX, 157 на [*Süryani Mihail. IX, 30–31*].

¹² Това са същите ромейски династи, физически извършители на убийството на Гагик. Чрез този акт Торос успява да отмъсти за смъртта му. Вж. [*Urfali Mateos, Vakayi-name, бележки на Дюларие, CXIX, 157*].

самия него, обърква плановете на Алексей I. За разлика от василевса, Торос I се възползва по най-добрия начин от създалата се ситуация. Той прави опити да си сътрудничи с кръстоносците и разширява своите владения, като слага ръка върху големия град Аназарбос¹³. Василевсът е принуден да реагира по-решително и през 1104 г. изпраща силен флот начело с друнгария Евстатий, който възстановява византийската власт над киликийските заливи, в това число и градовете Селевкия и Курикос. Паралелно с флота действа сухопътна войска, която отвоюва градовете Амида, Тарсус и Мамистра [Anna Komnena. XII, 353–354 356]. По този начин почти цялата равнина на едноименната област отново попада във византийски ръце, без обаче да бъде постигнат решителен военен успех над коравия противник, потърсил спасение зад стените на Вахка разположена по високите, труднодостъпни била на Антитавър [Rencber, A. Komnenos 2112–2131; Ersan, M. 1995, p. 69].

Защитата на новоотвоюваните земи Алексей I Комнин поверява на своя лоялен васал господаря на Лампрон от династията на Хетумидите. Разбира се, това не е само проява на някаква форма на благоволение, а прагматичен политически и военен ход, чрез който се вменяват отбранителни функции на княжеството на Хетумидите. Идеята е то да изпълнява ролята на буферна полунезависима държава, способна да застане на пътя на териториалното разширение на младите и агресивни кръстоносни държави, вперили алчно очи в имперското наследство в Югоизточна Мала Азия.

Събитията потвърждават основателните притеснения на константинополското правителство. Веднага след изтеглянето на византийските войски, необходими на западния балкански театър на бойните действия, антиохийските кръстоносци, подпомогнати от Рубенидите, изтласкват неразполагащите с достатъчен военен ресурс провизантийски арменци към Тавър. Така придобивките на империята особено в източната част на Киликия се оказват твърде нетрайни и тя губи споменатите Мамистра, Амида и Тарсус, завоювани от рицарите на Танкред [Runciman, S. 2019, II, 44]¹⁴.

Причините за мимолетните успехи на киликийската политика на Алексей I Комнин са повече от обективни и те трябва да се търсят в силно усложнената политическа и военна ситуация, в която се намира империята. През първата половина на своето управление императорът трябва да се справи с италианските нормани, водени от Робер Гискар, номадското племе на печенезите, което заформя опасен съюз с амбициозния емир на Смирна – Чака, както и със станалите перманентна заплаха селджукски нашественици, залели цяла Анатолия до бреговете на Мраморно море и азиатския бряг на Босфора.

Напълно логично, в моменти, когато трябва да отговори на рискове, имащи екзистенциален характер, Константинопол предпочита да игнорира временно периферните проблеми, които не застрашават пряко съществуването му. На практика това трае, докато Византия не възстанови военноотбранителните си ресурси и не намали броя на враговете си, възползвайки се от методите и опита на многовековната си дипломатическа школа и по този начин да промени съотношението на силите. Разбира се, в конкретния случай не е без значение доброто взаимодействие между княжеството на Рубенидите и кръстоносците. Чувството на взаимна симпатия, между неочакваните съюзници, намира отражение в анонимната хроника на първия кръстоносен поход. Тя свидетелства за топло посрещане и оказване на логистична помощ на кръстоносците от страна на предимно арменското население в някои градове на Кападокия и Киликия¹⁵. Грусе, от своя страна обърща внимание на дълбоката перспектива на „...*франко-арменското приятелство*“, което „...*още при първия контакт, може да бъде определено като стабилно и*

¹³ Арменците се възползват от инвазията на Танкред в ранината на Киликия и така слагат ръка върху споменатия град. Вж. [Runciman, S. 2019, II, p. 27; Ersan, M. 1995, p. 69].

¹⁴ Вж. в бележки под линия [Ersan, M. 1995, p. 69]. Анна Комнина го назовава Аспиетес и не крие разочарованието си от бойните му способности. В обяснителните бележки под линия на автора на превода става ясно защо го нарича Аспиетес. Вж. [Anna Komnena, Alexiad, XII, 362–366].

¹⁵ Градовете са Германикия и Коксон Вж. [Anonym hacli tarihi. 2013, p. 80, 81].

трайно сътрудничество, в което местното арменско население ще стане основен елемент на бъдещия латински Изток“ [Грусе, Р. 2008, с. 141]. Така ефективното взаимодействие между арменци и латинци в началото, а и по-късно позволява, особено на първите, да устоят на опитите на Византия да ги подчини.

До смяната във властта при Рубенидите в изворите не са регистрирани събития, свързани с отношенията им с империята. Заелият престола в Константинопол след смъртта на Алексий I Комнин негов наследник – Йоан II, е твърде, зает да се справи с агресивния бейлик на Данишмендите и да отрази окончателно натиска на печенегите¹⁶ на Балканите. Едва през 1037 година, той успява да организира военна кампания за отвоюване на изгубените територии и налагането на имперския авторитет над държавите в региона.

Мащабното военно начинание е в голяма степен и реакция на експанзионистичната външна политика на новия владетел на киликийските арменци – Левон I [Ioannes Kinnamos, 2001, р. 14]¹⁷, който чрез държавен преврат отстранява законния наследник на Торос I – Константин¹⁸. Узурпаторът се възползва по най-добрия начин от поражението, нанесено на антиохийските кръстоносци от Данишмендите и набързо слага ръка върху градове – ябълка на раздора в региона, като Сис, Амида и Тарсус¹⁹. Независимо от преобладаващо позитивния тренд в отношенията той не се свени и пряко да засегне териториалните интереси на изпадналото в династическа криза след смъртта на Боемунд Антиохийско княжество. Възползвайки се от помощта на кръвния им враг – могъщия емир на Мосул и Алепо атабег Имадедин Зенги – Левон I завладява някои земи на югоизток, намиращи се под властта на въпросното княжество и на Йерусалимското кралство. Политиката на териториално разширение на княжеството се сблъсква и с византийските интереси в Киликия. Особено дразнеща вероятно за Константинопол е намесата на Левон I в династическите интриги, разтърсващи империята, като дава политическо убежище на непокорния брат на Йоан II Комнин – Исак, който след дълго пребиваване в дворовете на селджукските и данишмендските владетели, търси закрилата на Левон I [Ayonu, Y. 2014, р. 119; Runciman, S. 2019, II, 173; Niketas Khoniates. IX–XI, 20–21; Никита Хониат, pass.].

В изворите има известно разминаване за причините, довели до организирането на тази мащабна военна кампания. Според Кинам тя цели освен Рубенидите да накаже и Антиохийското княжество за отказа от династичен брак между най-малкия син на василевса – Мануил, и дъщерята на злополучно загиналия владетел на княжеството. Първоначалното предложение отправено от страна на кръстоносците впоследствие е оттеглено и княгинята е омъжена за Раймон дьо Поатие²⁰. В хрониката на Ибну'л Есир като причина се посочва молбата за военна помощ, отправена от кръстоносците, която да бъде използвана срещу преминаващия в настъпление атабег Зенги [Ibnu'l Esir, 1991, pp. 55–56]. За други, като Хониат, целта на императора е да си възвърне отнетите от Левон I земи и градове [Niketas Khoniates. IX–XI, 1 4].

Независимо от изложените в изворите причини, резултатите от него разкриват истинските цели на Йоан II, който потегля от Константинопол през 1136 година. В началото на пролетта на 1137 г. василевсът пристига в Аталия на Средиземноморското крайбрежие. Там застава

¹⁶ С помощта на куманите Йоан нанася съкрушително поражение на печенезите през 1121 г., конфликтът с венецианците е решен с връщането на привилегиите им от времето на Алексий I. Две години по-късно маджарите опустошават София и Пловдив. Проблемът с бейлика на Данишмендите е решен с военните кампании през 1130 и 1135 г.

¹⁷ Според Хониат кампанията е насочена именно срещу киликийския арменски княз Левон, който по думите на автора: „след като слага ръка върху някои градове в равнинна Киликия, застрашава и Селевкия“. Вж. [Niketas Khoniates, 1995, р. 14; Никита Хониат, pass.].

¹⁸ Левон е брат на Торос.

¹⁹ Политическият отзвук е още по-голям, тъй като Боемунд губи живота си, а мумифицираната му глава е изпратена на халифа.

²⁰ Т. е. освен Рубенидите кампанията цели да подчини и Антиохийското княжество. Вж. [Ioannes Kinnamos, 14].

начело на огромната си войска и потегля за Киликия. Левон се опитва да организира защитата на държавата си извън пределите ѝ. Завладява граничната крепост Селевкия с идеята да не позволи на императорските сили да напреднат към вътрешността на княжеството. Ресурсите за ефективна отбрана обаче са недостатъчни и предприетите военноотбранителни мерки се оказват не по възможностите на арменския княз, който се оттегля към вътрешността на областта.

Липсата на съпротива позволява на ромеите за кратко време да завладеят градовете Тарсус, Сис, Амида и Соли. Основната цел на императора обаче е поставянето под византийски контрол на цялата област и ликвидирането на държавата на Рубенидите. Опитите на Левон I да спре противника пред здравите стени на Аназарбос са неуспешни. Силите на жителите на града издържат само тридесет и седем дни на нечовешките условия по време на обсадата и князът е принуден да отстъпи към планината Тавър и да потърси сигурност и защита в старата резиденция на династията – труднодостъпната крепост Вахке [Runciman, S. 2019, II, p. 174].

Йоан II предпочита да не преследва непокорния арменец през трудните за преминаване планински проходи, където войската няма да може да се възползва от численото си превъзходство и би била уязвима от завардилите проходи арменски войници, известни с организирането на изкусни засади. За сметка на това той решава да наложи съюзеренитета си над антиохийските кръстоносци. С тази цел на 29 август 1137 г., разполага силите си пред стените на Антиохия. Разбралият сериозността на ситуацията антиохийски владетел Раймон дьо Поатие скланя глава пред високия императорски авторитет и уверява василевса в своето покорство. След като поставя под васална зависимост споменатото по-горе кръстоносно княжество, Йоан II Комнин решава, да презимува с войската си в плодородната равнина на Киликия [Runciman, S. 2019, II, p. 174]. Всъщност именно възможностите за безпроблемно снабдяване с продоволствия на многобройни военни контингенти и мекият климат са причината тя да изпълнява функциите на форпост на югоизточните земи на Византия в редките случаи на затишие или на плацдарм по време на военните кампании срещу многобройните ѝ врагове в това географско пространство.

В началото на пролетта на 1138 г. в съюз с кръстоносците Йоан II организира военен поход срещу мюсюлманските държави в региона, от който не извлича нито военни, нито политически дивиденди. Възможно е антимиюсюлманската кампания да е организирана по-скоро, за да отговори на очакванията на новите васали за общи действия срещу изконния враг, без да се преследват никакви реални цели и изгода в този момент.

Това се потвърждава най-вече от действията на василевса след края на въпросната кампания. След като се връща в Киликия, чрез отлично планирана военна акция, той прекъсва бързо съпротивата на енергичния арменски владетел. Пристигането на императора пред стените на Вахке изненадва в максимална степен защитниците на крепостта, които въпреки това не губят присъствие на духа и отказват да се предадат въпреки заплахите за кървава саморазправа. Ограничените ресурси за отбрана са решаващи за изхода на обсадата и след тяхното изчерпване комендантът на града Константин отваря портите и обявява капитулация. Императорът не проявява милост към пленените представители на династията. Левон I заедно с двама от синовете си – Рубен и Торос, както и споменатият комендант Константин, са отведени в Константинопол и са хвърлени в тъмница, където не след дълго Рубен е убит по заповед на Йоан II [Runciman, S. 2019, II, p. 176; Ioannes Kinnamos. p. 18]. Униженията и жестоките условия в ромейския затвор не успяват да прекъснат духа на гордия арменски княз, но постепенно изтощават физическите му сили и той умира на четвъртата година от пленяването си, макар малко преди това да е освободен и поставен заедно с Торос под домашен арест. Съдбата е по-благосклонна към останалите наследници на покойния господар на Вахка – Млех, Стефан и Константин, които намират спасение в двора на едеския княз Жослен [Süryani Mihail. IX, 111–112].

С кампанията от 1136–1138 г. императорът успява, макар и временно, да установи властта си над цяла Киликия, като постави под васална зависимост антиохийските кръстоносци и подчини княжеството на Рубендите. Във всички завладени арменски градове местните гарнизони са заменени с византийски. От гледна точка на постигнатите резултати, особено в кон-

текста на непредвидимите външнополитически обстоятелства и незавършилите оздравителни процеси във вътрешнополитическия и стопанския живот на Византийската империя, походът с основание може да бъде дефиниран като максимално успешен.

В периода от 1138 до 1141 г. Йоан II Комнин трябва да отвърне на хвърлената от италианския нормански владетел Роже II ръкавица и да се справи с данишмендския емир Мухамед, който в изненадващо съглашение с дукса на Трапезунд – Константин Гаврас и едноименния племенник на василевса – Йоан, застрашава византийските интереси в Мала Азия. За неутрализирането на норманите василевсът търси съюзници сред враговете им в лицето на владетеля на германците Конрад III, а Данишмендите са укротени чрез силата на ромейското оръжие, достигнала своя връх в обсадата на столицата на емирството Неокесарея от византийската войска [**Острогорски, Г.** 2013, с. 487; **Norwich, J.** 2013, pp. 94–95].

Едва след като поредните предизвикателства пред сигурността на Византия са преодоляни, императорът поставя през пролетта на 1142 г. началото на втория си поход към най-крайните югоизточни предели на Мала Азия. Целта, която преследва, е затвърждаването на ромейските позиции в Киликия, първо, като подсили гарнизоните в завзетите от арменците градове и, второ, като отблъсне Данишмендите от окупиранията от тях северна част на областта. Накрая, но не на последно място, кампанията трябва да окаже натиск върху кръстоносните държави, приели по-скоро привидно височайшата опека на ромейския василевс. Нещо повече, в Антиохийското княжество вече са налице индикации за отхвърляне на васалната зависимост от Византийската империя. Според Йоан Кинам това е и причината за организирането на втория поход [**Ioannes Kinnamos.** p. 20].

Императорската армия напуска Константинопол в началото на пролетта на 1142 г. и през Исаврия в Киликия настъпва към Тел Бешир. След като поставя под васална зависимост едеския владетел Жослен, Йоан II установява своя лагер в населенния предимно с арменци град Баграс, откъдето изпраща пратеници в двора на антиохийския княз Раймон дьо Поатие с искане да му предаде града. На категоричния отказ на жителите на града и княза императорът отговаря със заповед към войската си да шурмува мощните стени на Антиохия. Василевсът едва ли е хранил никакви илюзии, че ще сложи лесно ръка върху една от перлите на Изтока. Поради настъпването на зимата, Йоан II се задоволява с оплячкосването на външния град и се изтегля към подножието на планината Тавър [**Runciman, S.** 2019, II, p. 183; **Niketas Khoniates.** 25–26].

В момент, когато императорът крои планове за възстановяване на византийското могъщество, дълбоко на Изток, включително в Сирия и Палестина, и методично налага политиката на ромейска реконкиста, проявена в отвоюване на територии във вътрешността на Анатолия. Съдбата за пореден път обръща гръб на Константинопол. Нещастен случай слага край на земния път на най-успешния по мнението на Шарл дьо Канж владетел от династията Комнини. Йоан II се наранява с отровна стрела по време на лов на глигани и умира на 8 април 1143 г., като преди това обявява за наследник на трона най-малкия си син Мануил [**Niketas Khoniates.** p. 26; **Ioannes Kinnamos.** 21–23; **Süryanı Mihail.** XXVII,1 12; **Острогорски, Г.** 2013, с. 487; **Runciman, S.** 2019, II, p. 184; **Norwich, J.** 2013, p. 95].

От своя страна, суматоката, която се създава около унаследяването на властта, обръща фокуса на вниманието на управленския апарат към установяването на новото статукво във вътрешнополитическия план. Това позволява на Торос – знатния арменски пленник и наследник на последния владетел на княжеството на Рубенидите – Левон I, да избяга и с помощта на споменатите по-горе в изложението негови братя Млех, Константин и Стефан, да се върне през 1145 г. в Киликия [**Ersan, M.** 1995, pp. 134–141; **Urfalı Mateos.** CCLXIII, 305].

Съществуват две версии за бягството на принца от пленничеството. Според първата той успява да спечели благоразположението на Йоан II, който го освобождава и подслонява в двореца. Впоследствие постъпва на служба във войската и благодарение на демонстрираните отлични бойни и административни умения попада в обкръжението на императора и даже го придружава по време на злополучната последна военна кампания. А нелепата смърт на васи-

левса създава идеални условия, той да остане в родния край. Другата версия има по-пикантен привкус. Тя е свързана с любовна афера на Торос със знатна ромейка, която го подпомага финансово и с парите, получени от нея, успява да избяга [Ersan, M. 1995, p. 76]. Абу'л Фарадж и Михаил Сирийски са единомисленици, че пътувайки пеша през цяла Анатолия, Торос се връща в родината си. Там разкрива самоличността си пред свещеник на име Мар Атанасий, от когото вестта за пристигането му се разпространява бързо и скоро той събира около себе си съмишленици, жадуващи възстановяването на арменската държава на Рубенидите. С тяхна помощ Торос установява контрола над някои градове в областта, като Амида, където сънародниците му отварят вратите на крепостта. Натрупалият се гняв срещу ромеите се стоварва върху населението и гарнизона и те се избити безмилостно [Süryani Mihail. XXXVII, 148; Abu'l Farac, 1950, X, pp. 385–386].

Впоследствие в търсене на съюзници Торос посещава едеския кръстоносен княз Жослен в резиденцията му, като междуременно отблъсква мародерстващи тюркменски орди, които плячкосват Киликия. Енергичните и последователни действия на Торос дават резултат. Той отвоюва административния център на княжеството си – Вахка, и постепенно да консолидира около себе си арменците населяващи източните части на Киликия. Възползвайки се от натиска на антиохийските кръстоносци върху ромейското присъствие в областта, Торос си възвръща част от отнетите от Йоан II бащини земи. В реализацията на това начинание той е подкрепен от брат си Стефан и едеския княз Жослен, който е подложен на натиск от страна на силния емир на Мосул – Зенги, и вероятно търси съюзници в лицето на жилавите арменци, още повече, че отношенията му с родственото Антиохийско княжество са изпълнени с недоверие [Ioannes Kinnamos. 93; Runciman, S. 2019, II, p. 277].

Константинопол е силно притеснен от случващото се региона. Още с встъпването си на трона на Мануил I Комнин му се налага да отвърне на предизвикателството, отправено от владетеля на Антиохия Раймон дьо Поатие, който се възползва от суматохата около смяната във властта в Ромейската империя и напада земите ѝ. Дързостта му стига дотам, че окуражен и от поражението на Имаддин Зенги пред стените на Дамаск, предлага на император Мануил I, да му предаде управлението на областта. Предложението е отхвърлено по най-категоричен начин. Ромейският господар обаче все още не се чувства достатъчно стабилен на трона, а и съвсем наскоро се е върнал от поход срещу иконийските селджуки, не повежда битката лично, а изпраща силна войска под командването на братята Йоан и Андроник Кондостефани и изкусния във военното дело Порсук – селджук, потърсил политическо убежище в двора на императора.

За мащабите на заплахата за сигурността на византийските земи в региона, можем да предположим от факта, че сухопътната армия е подкрепена от силна флота под командването на Димитрий Врана. Силите на Раймон са недостатъчни, да се изправи лице в лице срещу византийците. Той е принуден да отстъпи и да се скрие зад непристъпните стени на Антиохия [Niketas Khoniates. I, 35–36; Ersan, M. 1995, p. 77]. Акцията има, поне за известно време, възпиращ ефект и върху плановете на Торос II за възстановяване на Малоарменското княжество. На амбициозния арменец му се налага да изчака известно време, докато бурята отmine и се появяват благоприятни обстоятелства в международен план за реализиране на делото на живота му.

През 1151 г. той се възползва от ангажираността на империята на запад и преминава в настъпление. Отнема от византийците градовете Тарсус, Мамистра и Тит и пленява управителя на ромейските владения – дукса Томас. В Константинопол не могат да си позволят лукса да не реагират на предизвикателството, свързано не само със загубата на територии, но и на авторитет. Изпратена е силна дванадесетхилядна кавалерийска част под командването на непокорния, авантюристичен братовчед Андроник, който неведнъж оспорва властта на законния василевс. Той обсажда Торос II в крепостта Мамистра. Обсадата е планирана и организирана толкова нескопосано, че предизвиква, не без основание, остри критики от страна на Кинам. Според него, ако действията му бяха навременни и добре премерени, крепостта би била завзета и Торос II е пленен. Вместо това Андроник Комнин се отдава на пианство и развлечения и позво-

лява на хитрия арменски княз да го изненада. В малките часове на нощта прехвърлените през процеп в крепостните стени арменските войници разгромяват нищо неподозиращите ромеи и пленяват голяма част от командния състав и тежкия обоз [Ioannes Kinnamos. 95; Süryani Mihail. XLIII, 172]. Прави впечатление, че сред пленените и загиналите личат имената на много знатни арменци халкидонити, лоялни на Византийската империя. В първата група е господарят на Лампрон – Ошин, във втората намират място един друг представител на Хетумидите, управителят на крепостта Барбарон – Смбат, който е брат на споменатия Ошин, владетелят на Патцеперт – Васил, както и други представители на аристократичния елит намерили смъртта си във въпросната битка [Ersan, M. 1995, pp. 77–78; Urfali Mateos. CCLXIII, 306–307].

В случая става ясно, че не всички арменци изпитват ненавист към Византийската империя. Тя намира сериозна подкрепа за провеждане на своята политика на изток сред тях, като причините за нетърпимост могат да се търсят най-вече в религиозните различия и гоненията спрямо арменците в резултат на тях.

Макар да не успява да си спести унижението от поражението Андроник поне спасява живота си и с цената на позорно бягство, без да губи време, се връща в Константинопол за ужас на Мануил I Комнин. На другия полюс е Торос II, за когото триумфът от победата е пълен. Заедно с пленените ромейски и арменски благородници той отнася голямо количество златни и сребърни съдове и много на брой впрегатен добитък като плячка във Вахка. Отношението на победителите към обикновените войници е различно от това към благородниците. Те са освободени, разбира се, не толкова от човеколюбие или християнско състрадание, просто за тях няма кой да плати необходимия откуп, като трябва да се отбележи, че са им конфискувани всички ценни вещи. Съдбата на отведените в столицата на княжеството аристократи е друга, но пак в духа на епохата. Княз Ошин се съгласява да се откупи, като плати поисканите четридесет хиляди дахекана²¹ на Торос II, като от тях двадесет хиляди са платени веднага, а до изплащането на останалата част той оставя своя наследник Хетум като заложник в двора на киликийския княз. Младият Хетум печели симпатиите и доверието на своя домакин. Запознат със случващото се, Ошин предлага двата рода да се обединят чрез династичен брак между неговия първороден син и дъщерята на Торос II. Арменецът приема предложението на драго сърце и дължимите двадесет хиляди дахекана са опростени като част от зестрата на младоженката [Ersan, M. 1995, pp. 77–78].

Развоят на събитията позволява на Рубенидите да стабилизират положението си, запазват и контрола върху завладените от Византия земи и градове. От друга страна, поражението на първия братовчед на императора – Андроник, и невъзможността му да задели допълнителни военни сили за възпиране на експанзионистично настроен арменец както и за отвоюване на отнетите в Киликия ромейски владения, го принуждават да се обърне за съдействие към селджукския султан Месут I. С цената на голямо количество злато и скъпи подаръци, султанът приема да организира наказателна акция срещу непокорните арменци. През 1153 г. подкрепен и от господаря на Данишмендите – Ягъбасан навлиза в земите на Рубенидите. Вероятно силите, с които разполага, са респектиращи, тъй като Торос предпочита да отстъпи и да се изтегли към труднодостъпните части на Тавърските планини, където да загради проходите. Непознаването в достатъчна степен на терена и необосновано големият риск от предполагаеми загуби обуславят търсенето на дипломатически изход от предизвиканата от самите селджуки кризисна ситуация. В контекста на тези усилия султанът предлага примирие, условията на което ни стават достояние от хрониката на Матей Едески. В нея се съобщава, че чрез проведеното пратеничество Месут I иска князът да се подчини и да върне заграбените от Византия земи. Пак според Матей Едески, арменският княз приема подадената ръка и след известно (вероятно тактическо) забавяне отговаря с думите „*Вие като владетел никога не сте ревнували Нашето разрастване и никога не сте разорявали нашите земи и приемаме да се подчиним, но да върнем родните ни земи на римляните, не се съгласяваме*“ [Urfali Mateos., CCLXVI, 308].

²¹ Дахеканът е най-скъпата арменска монета със стойност, съизмерима с ромейската.

В случая Торос хитро и дипломатично завоалира своя отговор, реално отказвайки да върне споменатите ромейски територии, а от подчинението на султана не губи нищо, то е формално и само на думи. По вероятно Торос цели да приспи самолюбието на селджукския владетел и да го накара да спре военната кампания. Султанът също предпочита по-скоро да приключи с конфликта и да се върне в Икония, тъй като е на лимита на военните си ресурси и шансовете да доведе двубоя до успешен край са минимални [Ayonu, Y. 2014, pp. 143–144].

Тази теза индиректно се потвърждава от факта, че още на следващата година султанът организира нов поход, според изворите отново по внушение на константинополското правителство. В думите на императора: „...за да потушиш гнева ми, разруши крепостите им, изгори църквите им, предай на огън цялата им земя. Само тогава сърцето ми ще се успокои“ предадени от Матей Едески [Urfali Mateos, CCLXVI, 308], личи крайно негативното отношение на ромеите към арменците нехалкидонити, в частност на императора. Трябва да се отбележи, че и вторият поход на селджукския султан срещу Киликийското княжество се проваля. В началото той безуспешно атакува окупираните от Торос градове Мамистра и Аназарбос, а впоследствие дислоцира войската си пред стените на Тел Хамдун. Султанът затяга обсадата на града и изпраща едно конно подразделение начело с Якуб бей, военачалник от свитата на престолонаследника Мелик Кълъчарслан, в земите на антиохийските кръстоносци. Въпросният отряд попада в умело устроена засада от войските, командвани от Стефан, по-малкия брат на Торос II, и е избит до крак в теснините на Аманоските планини. Вестта за поражението и смъртта на близкия до владетелската фамилия военачалник срива бойния дух на селджуките. Вероятно основната причина е обаче, плъзналата болест по бойния и впрегатен добитък, за която съобщават Матей Едески и Михаил Сирийски. Според втория автор от нея не е пощаден и личният състав на войската [Turan, O. 1984, pp. 216–217; Ersan, M. 1995, pp. 77–78; Süryani Mihail. XLIV, p. 175].

Крахът на опитите на Мануил I Комнин чрез натиск, посредством прокисили, да принуди Рубенидите да се оттеглят от окупираните византийски територии и да се подчинят на върховната му власт, го принуждават лично да организира и оглави военна кампания, за да наложи отново оспорвания имперски авторитет в Киликия. Друга, не по-маловажна цел, която си поставят в Константинопол, е и възпирането на експанзионистичните тежнения на някои от основните политически играчи в региона, които далеч надхвърлят пределите му. Така например антиохийските кръстоносци и киликийските арменци нападат и оплячкосват през 1155–1156 г. остров Кипър²². Новината за това е посрещната с небивал гняв в столицата на Византийската империя, но ангажиментите на василевса с кампаниите на запад – срещу сърби, маджари и нормани, отлагат във времето ответната реакция [Острогорски, Г. 2013, с. 494–495; Norwich, J. 2013, p. 124; Runciman, S. 2019, II, p. 291].

След известно време се появяват и други важни обстоятелства, които изискват империята да обърне по голямо внимание на интересите си в Близкия изток. В столицата пристигат пратеници от Йерусалим с предложение за династичен брак между краля и знатна представителка на Комниновия род. Мануил I е положително настроен към подобно сродяване с владетеля на Йерусалимското кралство, още повече, че по този начин получава прекрасна възможност да увеличи влиянието си в на най-значимата държава на кръстоносците. Изборът на императора, пада върху 13-годишната му племенница Теодора, дъщеря на севастократор: Исак Ком-

²² Макар да няма пълна яснота в изворите дали в сговор, или само кръстоносците начело с новия княз на Антиохия Рено дьо Шатийон извършват агресията. Критичният прочит на събитията дава основание все пак да приемем втората теза за по-достоверна. Според Михаил Сирийски и Матей Едески става дума за координирани военни действия на съюзниците. Другият основен извор за събитията – Гийом Тирски – не съобщава за участие в акцията на арменския княз заедно с Рено дьо Шатийон. Торос, от своя страна прибягва до подобна инициатива, понеже е недоволен от забавянето на отплатата за изтласкването на арменските сили от византийска Киликия от страна на императора. Абу'л Фарадж също мълчи за участието на Торос в оплячкосването на Кипър. Вж. [Süryani Mihail. XLVII, 181–183; Urfali Mateos, CCLXXIII, 322–323; Willermus Tirenensis. p. 111; Abu'l Farac. X, 396].

нин, която поема към Светите земи, придружавана от кавалерийски отряд и огромна зестра от златни и сребърни съдове, накити, копринени дрехи и платове, всякакви скъпоценни камъни и 100 000 хиперпера, по думите на Гийом Тирски [**Willermus Tirensis**. p. 127]. Най-важната придобивка от този съюз за Йерусалимското кралство е обещанието за ромейска военна помощ [**Urfah Mateos**, CCLXXIII, 322] срещу мюсюлманските държави и особено против намиращата се във възход държава на Зенгидите [**Runciman**, S. 2019, II, p. 293].

През 1158 г., след като успява поне за известен период от време да сложи в ред държавните дела на Запад, в изпълнение на поетия ангажимент Мануил I Комнин поема начело на внушителна армия към Киликия. Целта на мащабната кампания е не само да подпомогне военното кръстоносците, но и да накаже и принуди другия голям дразнител за византийската външна политика на Изток, а именно княжеството на Рубенидите, чийто владетел Торос II продължава да разширява владенията си най-вече за сметка на ромейските, да признае сюзеренитета на императора. Това се потвърждава и от самия Никита Хониат, който казва, че „... с отиването си в Тарсус и Антиохия на Сарус (дн. Адана) позволи на пострадалите много от ръката на Торусес (Торос) Долна Армения и земите около нея да си поемат дъх, а взетите мерки за сигурност и присъствието му (на императора), изплашиха лукавия и хитър арменец, но Мануил не преследваше тука големи резултати“ [**Niketas Khoniates**. III, 70].

Понеже огромната византийска армия напредва бавно, императорът избързва напред начело на подразделение от 500 тежковъоръжени катафракти (конници). Вероятно подготовката на похода е в достатъчна степен секретна, а и придвижването само на тежката кавалерия начело с Мануил I изненадва местните владетели и население. Едва пред стените на Мамистра те са забелязани от жителите на града и според Йоан Кинам, само съдбата по неочакван начин спасява арменския княз от погром и гибел. По думите на хрониста: „... един от пътуващите към Палестина и обикалящи из планини и гори като номади, и поради големия им брой опустошаващи всичко, просяци (латински поклонници) среща императора. След като взема от него една златна монета, по възможно най-бързия начин отива при Торос и го предупреждава за намиращия се наблизо император“ [**Ioannes Kinnamos**. p. 132].

От град Тарсус, където се намира една от резиденциите на Рубенидите, целият двор заедно с хазната е евакуиран в планинските крепости в Тавър, а по труднодостъпните проходи са разположени арменски пехотинци. Самият княз предпочита да бъде в постоянно движение начело на кавалерийските си подразделения, вероятно надявайки се по този начин да осигури по-добър контрол на отбраната на земите си и по-ефективни комуникации на силите си.

Не след дълго пристигат и основните ромейски контингенти, за които авторът на продължението на Хрониката на Матей Едески – отец Григорий – пише, че наброяват силно превеличените около 500 000 души [**Urfah Mateos**. CCLXXIII, 322]. Според някои изследователи става въпрос за не повече от 50 000 войници [**Ersan**, M. 1995, p. 80]. Този брой на личния състав изглежда по-постижим, особено когато става въпрос за Византийската империя. Вероятно, имайки предвид, демографския и стопанския потенциал на региона по-това време, авторитетни представители на западните медиевистични школи, като Рънсиман, Норуич и Ришар [**Norwich**, J. 2013, p. 124; **Runciman**, S. 2019, II, p. 294; **Ришар**, Ж. 2005, с. 193] предпочитат да бъдат по-внимателни и не съобщават точни данни. Независимо от това обаче можем да предположим, че става въпрос за солидна по численост войска, която всява респект и дава възможност на Мануил I да реализира част от политическите си цели в региона.

Осъществяването на набелязаните цели започва с установяването на контрол над цялата равнина на Киликия. В хода на кампанията са завладени най-големите градски центрове на областта – Мамистра и Аназарбос. Налагането на ромейската власт над старата резиденция на Торос II – Тарсус, императорът поверява на близкия си родственик Теодор Ватаци. С настъпването на зимата, той решава да разквартирува армията си в областта, като изпраща едно подразделение да залови арменския владетел. Ожесточената съпротива на войниците на Торос II, труднодостъпният релеф и изключително хитрата тактика на постоянна мобилност на ар-

менската войска и най-близкото обкръжение на владетеля, провалят плановете за неговото залавяне. Докато ромеите претърсват всяко кътче на Тавър, хитрият арменец се мести от крепост в крепост в условия на пълна конфиденциалност [**Runciman, S.** 2019, II, p. 294].

С помиряването на враждуващите страни се заемат владетелите на кръстоносните държави. Особено активен в случая е йерусалимският крал и Рено дьо Шатийон, който преди това е успял да измоли прошка за прегрешенията си срещу империята, явявайки се в шаба на императора, гологлав и бос, облечен като отшелник. Крал Бодуен III моли настоятелно василевса на ромеите да прости на дръзкия арменец [**Willermus Tirensis.** p. 130; **Runciman, S.** 2019, II, p. 295]. Мануил I не оставя дълго да го увещават и великодушно прощава. Все пак, цената на изкуплението не е малка. На Торос II също му се налага, да изпие горчивата чаша на унижението. Той се явява в лагера на ромеите, разположен пред Тарсус, във вида, в който се явява Рено дьо Шатийон, и влиза в кръга на ромейските васали. Въобще такъв тип театрално поведение се харесва и практикува от императора, но като цяло то не е изолирано явление и е характерно за Средновековието.

Освен позора, който трябва да изтърпи, Торос връща на Византия всички земи и градове, разположени в равнината, запазвайки за себе си единствено тези в Киликийски Тавър. Впоследствие, за да спечели още повече благоразположението императора, Торос му подарява големи стада с овце, говеда и арабски коне, които в голяма степен решават проблема с продоволствията на византийската войска с оглед на предстоящата кампания срещу атабега на Мосул – могъщия Нуреддин Зенги, договорена между владетелите на кръстоносните държави и господаря на ромеите. Впечатленият Мануил не остава длъжен и отвърща на жеста, като дарява арменския владетел със скъпи дрехи и голяма сума византийски хиперпери [**Urfah Mateos.** CCLXXIV, 324]. А според някои хронисти като Михаил Сирийски и Абул Фарадж, Мануил поверява на Торос и командването на войските, разположени във ромейските градове по крайбрежието на Киликия, т.е. назначава го за стратег на тези земи и градове [**Abu'l Farac.** 2, X, 398; **Süryani Mihail.** XLVIII, 184]. Макар това да не е регистрирано във византийските извори, фактът, че Хониат не крие недоволството си от сключеното споразумение, придобило писмени измерения, и нарича Торос „хлъзгав“, като го обвинява в подвеждащо поведение спрямо константинополското правителство, навеждат на мисълта за вероятността наистина хитрият арменец да е успял да влезе под кожата на ромейския василевс [**Niketas Khoniates.** III, 70].

За разлика от военната кампания в областта през периода 1136–1138 г., водена от предходния византийски владетел Йоан II Комнин, резултатите от тази са много по-поносими за княжеството на Рубенидите. Торос II успява да запази държавата си, макар и васално зависима. Въпреки принципно вярното твърдение на Йоан Кинам, че „...го включва сред поданиците на ромеите“ [**Ioannes Kinnamos.** 136], развоят на последвалите събития може би наистина дава основание на Никита Хониат да бъде недоволен от двустранното споразумение [**Niketas Khoniates.** III, 70]. Киликийските арменци, лавирайки между първостепенните сили в региона, постепенно си стъпват на краката и продължават с политиката на териториално разширение за сметка на съседите.

Едва ли обаче императорът и съветниците му са толкова наивни, колкото ги описва ерудираният византийски историк. По-скоро Мануил I се съгласява на този модел на решение на проблемите в Киликия и Близкия изток, тъй като политиката, която следва империята в региона, е многопластова и многовекторна и преди всичко е политика на равновесие на силите в контекста на византийската хегемония. Нека си припомним и част от думите на цитирания по-горе Хониат, а именно, че Мануил не преследва големи резултати с акцията срещу Торос II²³. Даже тревожната вест от столицата за измяната на братовчед му, претърпелия пред стени-те на Мамаистра позорно поражение бивш стратег на Киликия – Андроник Комнин [**Süryani**

²³ Вж. по-горе.

Mihail. XLVIII, 184; **Niketas Khoniates**. III, 70–72]²⁴, не успяват, да го отклонят от основната цел, да наложи имперския авторитет над държавите в региона и основно над кръстоносните. Еманация на тази политика е посещението му в Антиохия на 12 април 1159 г. и внушителната хореография с участието на йерусалимския крал и владетеля на града Рено дьо Шатийон.

Обещаният поход срещу Нуреддин Зенги също не се осъществява поради тази причина. За ужас на кръстоносците василевсът приема пратениците му в лагера си на път за Алепо и сключва споразумение за общи военни действия срещу селджукския султан Кълъдж Арслан II. Атабегът в знак на добра воля освобождава няколко хиляди пленени кръстоносци, включително и представители на висшия аристократичен и военен елит, като Бертран дьо Сен Жил, господар на замъка Арима и претендент за наследството на Раймон дьо Сен Жил, и влиятелния Велик магистър на тамплиерите Бертран дьо Бланшфор [**Ришар, Ж.** 2005, с. 194]. Разбира се, Мануил I няма сметка да неутрализира най-коравия противник на кръстоносците, тъй като те веднага биха обърнали поглед към византийските земи в Киликия. В Константинопол са наясно, че те са дружелюбни и покорни само тогава, когато са застрашени [**Runciman, S.** 2019, II, р. 297].

Формалният повод, който слага край на тази военна кампания според някои извори, са слухове от столицата Константинопол за поредната дворцова интрига [**Urfah Mateos**. CCLXXIV, 324; **Süryani Mihail**. XLVIII, 184]. Макар византийските да не дават допълнителна яснота по въпроса, Кинам се ограничава само до формулировката: „*Понеже някои новини от Запад съобщаваха, че работите там са доста объркани*“ [**Ioannes Kinnamos**. р. 139]. Вероятно някакво напрежение в двореца допълнително накланя везните в полза на взетото вече решение за връщане у дома.

От оттеглянето на ромейските сили максимално се възползва Торос II, за който се носят слухове, че е напуснал тайно лагера на императора пред Аназарбос, от страх да не бъде принуден да го придружи до Константинопол. Той успява да включи за кратко време в пределите на княжеството си градовете Мамистра и Аназарбос [**Ersan, M.** 1995, р. 81] и демонстрира колко нищожна в действителност е васалната клетва положена пред него. От друга страна, споразумението на византийския василевс с Нуреддин допълнително нагнетява и без това негативното отношение на арменците спрямо ромеите. Това най-ярко проличава в допълнението на отец Григорий към хрониката на Матей Едески, където той, освен че обвинява императора в предателство срещу християните [**Runciman, S.** 2019, II, р. 294], но и според него: „*Те (ромейците) са причината, арменците да напуснат своите родни места и мюсюлманите да станат силни, и да станат господари на всички земи. Те отначало (продължава авторът) завладяха град Ардзин, а после и Мелитене, Севастия и столицата Ани. По този начин турците стигнаха до Константинопол. Смелият народ на франките, за да спасят християните, тръгнаха за трети път на поход*²⁵, но ние с очите си видяхме заради предателството и коварството на гръцкия император, бяха победени и разбити от турците“, а накрая изпълнен с гняв и презрение добавя: „*Казаното от нас за римските императори е вярно и достатъчно за знаещите. По този начин успяхме да обясним голямата омраза (на ромейците) към арменския народ. Страхливите и с женски сърца ромей казаха на императора си да не обръща внимание на арменците и франките, а да се връща скоро и да седне на трона си. Тук може да се върне и друг път*“ [**Urfah Mateos**. CCLXXI, 325].

²⁴ Продължителят на хрониката на Матей Едески – отец Григорий – обвинява императора в предателство срещу християните и пише в своята Хроника, че „...ако беше дошъл в полза и помощ на християните, не би губил седем месеца време в Мамистра“, като прави препратка и към предходния император Йоан II Комнин: „Неговият баща също беше постъпил по този начин и беше взел със себе си (като заложници или пленници) барон Леон и други арменци“. За хрониста това е пряка проекция на омразата, която изпитват ромеите към арменците. Вж. [**Urfah Mateos**. CCLXXIV, 325].

²⁵ Авторът вероятно визира пристигането през 1157 г. на Тиери Фландърски начело на силен контингент в Светите земи.

Думите на хрониста отразяват не само моралните измерения на отношенията между народите в региона, но са и проекция на ситуирането на силите там. Поначало арменците са настроени дружелюбно към франките и тези чувства на симпатия се трансформират много често в съюзнически действия, насочени както срещу естествените врагове в лицето на неверниците мюсюлмани – араби и селджуки, така и срещу православната Византийска империя, за която първите са окупатори и държавите им са се появили в изконни ромейски земи. В очите на Константинопол арменците продължават да бъдат поданици и васално зависими, макар и твърде непокорни. Разбира се, в отношението на Византийската империя към княжеството на Рубенидите има сериозно разминаване между желаното и реалното статукво, което се доказва и от развоя на последвалите събития.

Промяната във вектора на външната политика на империята е свързана с експанзионистичните амбиции на новия султан в Икония. Императорът насочва цялото си внимание и енергия, върху опитите за изолация и обезсилване на Селджукския султанат в Мала Азия и делегира правомощията на дукс на византийските земи в Киликия на братовчед си Андроник Комнин [**Niketas Khoniates**. IV, 95–96]²⁶. Назначаването му през 1165 г. отново на тази позиция се свързва с предишния му, макар и болезнен, опит, който предполага добро познаване на особеностите и динамиката на местния политически климат, за да може по-успешно да бъде възпряно желанието на арменците и латинците да анексират византийските земи в региона, а за финансовото обезпечаване на разходите по защитата им получава и данъчните постъпления от остров Кипър.

Един нещастен случай провокира избухването на поредните военни сблъсъци между страните. През 1167 г. е намерен мъртъв пред портите на град Тарсус по-големият брат на арменския княз – Стефан. Според твърденията на някои хронисти съмненията падат върху Андроник, по чиято покана предният ден жертвата е гостувала в града – резиденция на византийските управители. Макар да няма преки доказателства за това, Торос II се възползва от ситуацията. Открито обвинява ромеите за смъртта на брат си [**Urfah Mateos**. CCLXXXIII, 335; **Süryani Mihail**. XLX, 191; **Abu'l Farac**. 2, X, 399]²⁷ и под предлог, че отмъщава, напада и унищожава византийските гарнизони във Аназарбос, Мамистра и др., попаднали междуременно отново под византийски контрол благодарение на усилията на дукса на Киликия. В арменските хроники се говори за над 10 000 убити войници [**Urfah Mateos**, в бележки на Дюларие, CCLXXXIII, 334; **Süryani Mihail**. XLX, р. 191; **Abu'l Farac**. 2, X, 399], преувеличените данни за жертвите от византийска страна отразяват все пак значителния мащаб на загубите им в отново разгорелия се конфликт. Хониат изключително образно описва решителната битка между ромейските и византийските сили, в която Андроник подрежда „войската си под формата на жива твар с глава, тяло и ръце (т.е. истинска фаланга). Торос разгърна войниците си в малки отдалечени едно от друго подразделения. Войските се сблъскаха и започнаха да се бият. Победата видимо започна да намига на Торос. При арменците постоянно свежи сили заемаха предните линии, уморените войници се изтегляха назад, без да се набиват на очи. Редиците на силите на Андроник се разхлабиха и започнаха да отстъпват в безпорядък“. По-нататък ерудираният историк продължава, като дава място в своето изложение на схватката между арменския княз и отчаяния ромейски военачалник, който в опит да промени изхода от битката, по думите на Хониат: „...се нахвърли върху Торос и с удар с копие си върху щита му го повали

²⁶ Виж още: [Юревич, О. 2004, с. 96].

²⁷ Не е изключено Торос да има пръст в смъртта на брат си. Според Рънсман, той също има полза от отстраняването му. Вж. [Runciman, S. 2019, II, р. 304]. Необходимо е да отбележим, че все пак той е евентуален претендент за трона и е възможно е да го подозира и в тайни връзки с ромеите, особено с оглед на срещата му с византийския управител. От своя страна, Абу'л Фарадж съобщава за опит за убийство и отстраняване на Торос от страна на Стефан. Вж. [Abu'l Farac. 2, X 399]. А отец Григорий го обвинява в предателство спрямо Торос. Вж. [Urfah Mateos. CCLXXXIII, 335], т.е. недоверието между двамата съществува отдавна.

от коня и после като летящ конник разкъса свитата му и като змиорка с хлъзгава кожа се измъкна от тях“. Резултат от безумно смелата постъпка на Андроник практически няма, Торос оцелява, спасяват го доспехите му и дългият щит, с който разполага и удържа победа над войските на дукса на византийска Киликия. [Niketas Khoniates. IV, 95–96].

Вероятно с цел да предотврати прерастването на конфликта в регионален с помиряването на двете страни се заема от Амори, новият крал в Йерусалим. При положение, че цялото му внимание е ангажирано от Запада, императорът също не е чужд на тази идея. Той отзовава, провалилия се отново като управител на областта Андроник Комнин и назначава на негово място решителния и хладнокръвен, но най-вече доверен, както го описва Хониат – севаст Константин Коломан [Niketas Khoniates. IV, 96]. Появата на новия дукс на Киликия принуждава Торос II отново да се укрие в защитените високо в планините свои крепости [Runciman, S. 2019, II, p. 304].

Невъзможността на Константинопол да се справи с военни средства с жилавото княжество на Рубенидите става причина за търсене на паралелни пътища като този на църковната дипломация за приобщаване на арменците в лоното на Константинополската патриаршия. Необходимо е да се отбележи, че голяма част от изворите премълчават или не отдават голямо значение на този факт. Изключение прави Хрониката на Вардан, цитирана от Ерсан, според която около 1166 г. императорски пратеници предават на новия първосвещеник на Арменската апостолическа църква в Киликия Григорий IV условията за евентуалната уния между двете църкви. Императивният тон и неприемливите, накръняващи интересите на арменската страна, претенции на Константинополската патриаршия са причина да не получи развитие и реализация тази инициатива на Мануил I²⁸. Апропо изгледите ѝ за успех от самото начало не са много оптимистични. В миналото не липсват такива опити, всички увенчали се с неуспех. Арменците по принцип, не проявяват голям ентузиазъм да възприемат идеите на халкидонизма, а още повече – да се подчинят на патриарха в Константинопол.

Пред Византия се появява още един шанс, практически последен, да наложи властта си над цяла Киликия и да принуди непокорните Рубениди да се подчинят не само формално, когато в княжеството избухва междуособна война вследствие на династическата криза, в която изпада след смъртта на Торос II през 1168 г. Покойният княз приживе посочва за свой наследник малолетния си син Рубен, а за негов попечител и регент – племенника си Томас²⁹. Млех, по-малкият брат на Торос, се чувства пренебрегнат и оспорва решението му [Süryani Mihail. XLXV, 204; Abu'l Farac. 2, X, 405; Willrmus Tirenensis. 216–217]³⁰. За целта първоначално търси подкрепата на Ордена на тамплиерите [Ersan, M. 1995, p. 98], дори става част от него, впоследствие е разочарован от тях се обръща за помощ към силния човек в мюсюлманския свят – господаря на Мосул, Алепо и Дамаск – Нуреддин Зенги, който взема под крилото си низвергнатия представител на Рубенидите. Дарява го със земя, богатство и почести, като го приобщава към кръга на доверените си хора. Според някои изследователи Млех дори приема исляма. В подкрепа на тази теза обаче няма достоверни данни в изворите. По-скоро, както твърди Кеворк Калосян, това се дължи на близките, приятелски и много често съюзнически отношение със съседните мюсюлмански държави. Особено с тази на Зенгидите. Те сублимират в общи военни действия срещу кръстоносните държави и византийските сили в региона. В потвърждение на тезата на споменатия по-горе изследовател може да се добави, че Млех не прави нищо за разпространението на исляма сред арменското население в Киликия. Напротив, след отстраняването на малолетния Рубен и регентството му и поемането еднолично на властта в княжеството през

²⁸ Ерсан цитира писмо отговор на католикоса Григорий до Мануил I Комнин в Хрониката на Вардан Едески, в което той се оплаква от прекомерните ромейски условия и се опитва да защити в доктринален план своята църква. Вж. [Ersan, M. 1995, pp. 82–83].

²⁹ Томас е сестрин син на Торос II, а баща му е латински благородник. Вж. [Runciman, S. 2019, II, p. 325].

³⁰ Виж още: [Gokhan, I. 2012, 70–108; Ersan, M. 1995, p. 83].

1170 г., той не жали сили и средства за утвърждаването държавата си като важна фигура на шахматната политическа дъска на Анатолия и Леванта. За осъществяването на тази цел Млех се старае максимално да се възползва от приятелските отношения с атабега, който го подпомага не само със средства, но и с военни сили [**Ibnü'l Esir El Kamil**. XI, 311–312].

Подкрепен от силни мюсюлмански войскови подразделения, още преди напълно да се укрепи на трона, Млех отнема от византийците няколко значими населени места, сред които изпъкват градовете Тарсус, Мамистра³¹ и Сис. По-късно Сис е обявен за негова резиденция и столица на княжеството. А след като поема цялата властта в свои ръце, Млех се насочва срещу лоялното на Константинопол княжество на Хетумидите. Под предтекст, че отмъщава за поругана семейна чест, обсажда Хетум в семейната крепост Лампрон³². Макар и безуспешна, обсадата е в някаква степен индикация за антиромейската линия на поведение, завещана от първите Рубениди. От Константинопол не отговарят веднага на предизвикателството, проблемът към този момент не е сред външнополитическите приоритети на империята. Вероятно обаче от името на императора³³, а и за да отмъсти за рицарите тамплиери принудени да предадат крепостта Баграс на Млех, йерусалимският крал Амори заедно с принца на Антиохия Боемунд III организират наказателна военна акция в Киликия и принуждава арменския княз да се затвори в една от крепостите му и да се признае за васал на краля.

Стабилизацията на византийската власт в Киликия след кръстоносната кампания е палиативно явление. Упоритият арменец не се отказва от аспирациите си към ромейските владения и още на следващата година (1171 г.) в хода на подновените си действия срещу ромейските сили пленява стратега на областта Константин Коломан [**Runciman, S.** 2019, II, p. 325; **Ersan, M.** 1995, с. 83] и накърнява византийският авторитет не само териториално, но и морално.

Звездата на този антиромейски и антилатински настроен княз угасва заедно с тази на неговия благодетел и съюзник Нуреддин. След смъртта на атабега през 1174 г. навлеклият си омразата на пролатински настроения арменски, военнополитически и религиозен елит, както поради демонстрираната близост с представители на ислямския свят, така и вследствие на гоненията, на които подлага политическите си опоненти³⁴, Млех губи живота и властта си. Недоволната от управлението му аристокрация организира покушение срещу него в двореца в Мисис, където по думите на Михаил Сирийски: „стражата, която е включена в заговора, го залавя, разчленява и хвърля (тялото му) на кучетата“ [**Süryani Mihail**. XLXXIV, 236]. След преврата противниците на Млех издигат на престола на киликийските арменци неговия племенник Рубен III. Макар оценките за неговото управление да са силно отрицателни в изворите, особено крайни в това отношение са местните арменски хроники, които не могат да простят на Млех близостта му с Нуреддин, насилствената узурпация на властта и отстраняването на малолетния наследник на Торос II – Рубен [**Паяслиян, С.** 2011, с. 94], той успява, както бе отбелязано по-горе, да разшири владенията на княжеството за сметка на империята, включвайки част от териториите ѝ в плодородната равнина.

От своя страна, в Константинопол отново остават глухи за поредната смяна на властта при Рубенидите и не реагират адекватно на създалите се благоприятни обстоятелства за отвоюване на изгубените земи и градове, свързани с прехода във властта в княжеството. Напротив,

³¹ Тези градове много често минават от едни ръце в други. По-късно те отново попадат под византийски контрол. Изключение прави Мамистра, която остава столица на княжеството до 1375 г. Вж. [**Паяслиян, С.** 2011, с. 94].

³² Според Ерсан, който цитира Смбат, Млех отмъщава за изгонването на племенницата му, дъщеря на Торос II и съпруга на Хетум от времето на пленничеството му след позорното поражение на ромейските войски и съюзнически сили в битката при Тарсус през 1151 г. Вж. [**Ersan, M.** 1995, с. 99].

³³ Кралят е женен за ромейската принцеса Мария и е обвързан в съюзни отношения с Византийската империя, по-силата на договора, сключен по време на посещенията му в Константинопол през 1171 г. Вж. [**Willrmus Tirenensis**. 183–214; **Ришар, Ж.** 2005, с. 197].

³⁴ Михаил Сирийски и Абу'л Фарадж съобщават за такива гонения. Вж. [**Süryani Mihail**. XLXVII, 211; **Abu'l Farac**. 2, X405].

активната страна отново е арменската, която се възползва и от парализата, обхванала управлението на империята след битката при Мириокефалон през есента на 1176 г., и продължава с агресивната политика спрямо ромейското присъствие в областта. В резултат Рубен III отново включва в пределите на своята държава градовете Тарсус и Адана. През 1179 г. обаче настъпва промяна в отношението на младия княз към Византия. Той търси приятелство и съюз с Мануил I, за да се защити от синхронизираните действия на селджукския султан Кълъч Арслан II и Саладин, които застрашават арменските земи в Киликия съответно от запад и изток [Gokhan, I. 2012, pp. 70–108]. За целта князът съживява идеята за църковна уния от 1166 г., инициирана тогава от византийската страна, и изпраща в Константинопол голяма делегация от висши духовници начело с архиепископа на Тарсус Нарзес Лампронски. Тя има за задача да води преговорите за условията на евентуалния църковен съюз между ромеите халкидонити и арменците монофизити. Коректно е да се отбележи, че изгледите за успех и на това начинание са нищожни вследствие на мултиплицирането на проблемите във взаимоотношенията между двете конфесионални общности и огромната пропаст от недоверие, образувала се през няколко столетия на противоборство и гонения. Фактическият край на преговорите слагат прекомерните искания на византийската страна. Най-тежките са свързани с възприемането на идеите на Четвъртия Вселенски събор от 451 г. в Халкидон и аскинатепроцедурата по избора на главата на арменската църква, да бъде контролирана от императора и Константинополската патриаршия³⁵.

След кончината на Мануил I Комнин през 1181 г., изтощената от постоянното напрежение на силите от волунтаристката външна политика Византийска империя губи инициативата в отношенията със съседите си. При последните Комнини Алексей II и Андроник I – вътрешнополитическата криза я парализира институционално и военно, от което, разбира се, възползва и Килкийското арменско княжество. То успява да разшири владенията си включително и за сметка на ромейските в Киликия. Арменските сили, предвождани от брат на Рубен III – Левон, включва в пределите на княжеството територии от Александрета до Селевкия. Нещо повече към края на 1182 г. стартегът на областта Исак Комнин се еманципира от централната власт в Константинопол и търси съюзници в лицето на антихийския княз Боемунд III срещу Рубенидите, проявяващи претенции към всички византийски земи и градове в Киликия. В изпълнение на съюзните задължения в Тарсус – резиденция на ромейските управители, са разположени военни сили на кръстоносците. Впоследствие обаче Боемунд се отмята и предава града заедно с губернатора на арменския княз. Сложната ситуация е разплетена с посредничеството на Ордена на тамплиерите, който плаща откупа на Исак Комнин, след като получава гаранции, че парите ще бъдат възстановени от изпитващото симпатии към него ромейско население на Кипър. След освобождението си бившият вече стратег заминава за острова и се обявява за независим владетел. С неговото оттегляне изчезват безвъзвратно и последните следи от византийска власт в Киликия. Паралелно с това провизантийски настроените князе губят своите позиции, влияние и владения. Княжеството на Хетумидите е подложено на натиск от Рубен III почти веднага след смъртта на император Мануил I и е завладяно от брат му Левон по време на пленничеството на арменския владетел в двора на княза на Антиохия [Runciman, S. 2019, II, p. 360].

С това последно събитие Византийската империя окончателно е изтласкана от изключително важната в геополитическо, военностратегическо и стопанско отношение Киликия. В следващите десетилетия империята е обхваната от колизиите на вътрешнополитическата криза, която проправя пътя към катастрофата от 1204 г. За разлика от нея, малкото арменско княжество на Рубенидите, особено при наследника на Рубен III – Левон II, се възползва от хаоса в региона, настъпил след залеза на ромейската мощ и абдикацията на Константинопол от делата в Източна Мала Азия и Близкия изток. До този момент ромейската сила и авторитет доминират и не позволяват на отделните регионални играчи да надделеят и нарушат установеното статукво. Не е пресилено да се твърди, че Византия е силата, която възпира в голяма степен Нуреддин и най-вече Саладин да се разправят с Йерусалимското кралство и другите кръстоносни държави.

³⁵ В бележките под линия вж. [Ersan, M. 1995, pp. 83–84].

Липсата на регулация и субординация в отношенията между държавите в региона води до ожесточена борба за подялба на византийското наследство в Киликия. От нея най-печеливш излиза именно даровитият княз на Киликийска Армения Левон II. Той успява да разпростре властта си от Исаврия на Запад до планината Аманос на Изток, включително по Средиземно-морското крайбрежие със стратегически важното от стопанска гледна точка пристанище Александрета (дн. Искендерун). Най-големият му успех обаче не е голямото териториално разширение на княжеството постигнато с последователни и методични усилия, а признаването на кралската му титла.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

- Левченко, М.** 1940 – М. Левченко. История Византии. Москва, 1940. [Levchenko, M. Istorija Vizantii. Moskva, 1994.] (In Russian)
- Грусе, Р.** 2008 – Р. Грусе. История на Кръстоносните походи и Йерусалимското кралство. Том I. Част I. прев. В. Владов, В. Стоев. София, 2008. [R. Gruse. Istorija na Krastonosnite pohodi i Yerusaliskoto kralstvo. Tom I. Chast I. prev. V. Vladov, V. Stoev. Sofia, 2008.] (In Bulgarian)
- Мутафчиев, П.** 2004 – П. Мутафчиев. Лекции по история на Византия. София, 2014. [P. Mutafchiev, Leksii po istoria na Vizantia. Sofia, 2014.] (In Bulgarian)
- Острогорски, Г.** 2012 – Г. Острогорски. История на Византийската държава. София, 2012. [G. Ostrogorski. Istorija na Vizantiyskata darzhava. Sofia, 2012.] (In Bulgarian)
- Паяслиян, С.** 2011 – С. Паяслиян. История на Армения. прев. К. Любомирова. София, 2011. [S. Payasliyan. Istorija na Armenia. Sofia, 2012.] (In Bulgarian)
- Ришар, Ж.** 2005 – Ж. Ришар. История на Кръстоносните походи. София, 2005. [J. Rischar. Istorija na Krastonosnite pohodi. Sofia, 2005.] (In Bulgarian)
- Тъпкова-Займова, В., Димитров, Д., Павлов, П.** 2011 – В. Тъпкова-Займова, Д. Димитров, П. Павлов. Византия и византийският свят. София, 2011. [V. Tapkova-Zaimova, D. Dimitrov, P. Pavlov. Vizantia i vizantiyskiyat svyat. Sofia, 2011.] (In Bulgarian)
- Abu'l Farac.** 1950 – Abu'l Farac Tarihi. Cilt 2, cev. O. R. Dogrul, TTKB. Ankara 1950.
- Аноним hacli tarihi.** (Gesta francorum et aliorum hierosolimitanorum), cev. Engin Ayan, Istanbul, 2013.
- Anna Komnena.** Alexiad. Malazgirt'in sonrası cev. Bilge Umar, İstanbul, 1996.
- Аyonu, Y.** 2014 – Y. Ayonu. Selçuklular ve Bizans. Ankara, 2014.
- Baykara, T.** 1985 – T. Baykara. Türkiye Selçukluları Devrinde Konya, Ankara, 1985.
- Cahen, C.** 2012 – C. Cahen. Osmanlılardan önce Türkiye. cev. E. Üyepazarcı, İstanbul, 2012.
- Chahin M.** 1987 – M. Chahin. The Kingdom of Armenia. London, 1987.
- Demirkent, I.** 1985 – I. Demirkent. Sultan I. Kılıç Arslan. Ankara, 1985.
- Diehl, Ch.** 2017 – Ch. Diehl. Bizans İmparatorluğunun Tarihi. İstanbul, 2017.
- Ersan, M.** 1995 – M. Ersan. Türkiye selçukluları zamanında ermeniler. Doktora tezi. İzmir, 1995.
- Ibnü'l Esir.** El-Kamil Fi't-Tarih, cilt XI, cev. M. B. Eryarsoy. İstanbul, 1991.
- Ioannes Kinnamos.** Joannes Kinnamos'un Historia'sı (1118–1176), cev. I. Demirkent, TTK, Ankara, 2001.
- Kesik, M.** 2002 – M. Kesik. Danişmendli Beyliği-Bizans (Dogu Roma) İmparatorluğu İlişkileri (1071–1178) – JOS, XXXIV, İstanbul, 2009.
- Mercil, E.** 1994 – E. Mercil. Bizans'ta Selçuklu Hanedan Mensupları, TTK, Ankara. 1994.
- Norwich, J.** 2013 – J. Norwich. Bizans Gerileme ve Çöküş Dönemi (1082–1453), cev. S. Riegel. İstanbul, 2013.
- Öngül, A.** 2014 – A. Öngül, Selçuklular Tarihi – 2 (Anadolu Selçukluları ve Beylikler). İstanbul, 2014.
- Kafesoğlu, I.** 1953 – I. Kafesoğlu. Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu. İstanbul. 1953.
- Runciman, S.** 1987 – S. Runciman. A History of the Crusades. Vol I. The First Crusade and the Foundations of the Kingdom of Jerusalem. Cambridge, 1987.
- Runciman, S.** 2016 – S. Runciman. A History of the Crusades. Vol. II. The Kingdom of Jerusalem. Cambridge, 2016.

- Runciman, S.** 2019 – S. Runciman. Haçlı Seferleri Tarihi, Cilt I, cev. F. İsilhan, TTK, Ankara, 2019.
- Niketas Khoniates.** Niketas Khoniates. Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri), cev. Fikret İsilhan, Ankara, 1995.
- Süryani Mihail.** Süryani Patrik Mihailin Vakainamesi, II kısım (1042–1195), cev. Hrant D. Andreasyan. İstanbul, 1944.
- Sevim, A.** 1989 – A. Sevim. Süriye – Filistin Selçuklu Devleti Tarihi. Ankara, 1989.
- Sevim, A., Mercil, E.** 1995 – A. Sevim, E. Merçil. Selçuklu Devletleri Tarihi. Ankara, 1995.
- Özaydın, A.** 1992 – A. Özaydın. Danışmendlıler, DGBİT, C 8, İstanbul 1992, 121–140.
- Turan, O.** 1984 – O. Turan. Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi, İstanbul, 1984.
- Üremiş, A.** 2005 – A. Üremiş. Türkiye Selçuklularının Doğu Anadolu Politikası. Ankara, 2005.
- Urfalı Mateos.** Vekayi-namesi (952–1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136–1162), cev., H. D. Andreasyan. Ankara, 2000.
- Willermus Tirensis.** Haçlı Kronigi III (1143–1184). cev, Engin Ayan, Ankara, 2018.

Интернет източници / Internet Sources

- Васильев, А.** История Византийской империи. Т. 2. От Крестовых походов до падения Константинополя – URL: <www.azbuka.ru> (10 noemvri 2022) [Vasiliyev, A. Istorija Vizantiyskoy imperii. T. 2. Ot Krestovuyh pohodov do padeniya Konstantinopolya. – URL: <www.azbuka.ru>. (10 November 2022) (In Russian)]
- Никита Хониат.** История. Том I. перев. В И Долоцко. – URL: <https://royallib.com/read/honiat_nikita/istoriya.html#0> (12 avgust 2022) [Nikita Honiat. Istorija. Tom I. perev. V. I. Dolotsko – URL: <https://royallib.com/read/honiat_nikita/istoriya.html#0> (12 August 2022)] (In Russian)
- Успенский, Ф. И.** История Крестовых походов, Православие и современность. Электронная библиотека © HTOS – URL: <https://www.eparhia-saratov.ru/Content/Books/270/crusades.pdf> (noemvri 2022) [Uspenskiy, F. I. Istorija Krestovuyh pohodov, Pravoslavie ii sovremennost, Elektronnaya biblioteka © HTOS – URL: <https://www.eparhia-saratov.ru/Content/Books/270/crusades.pdf> (November 2022)] (In Russian)
- Ersan, M.** 1996 – M. Ersan. Kilikiya Ermeni kralligi ve haçlılar uzerine, KAM, Sayı 4, 1996, 134–141 – URL: <<http://www.isamveri.org>> (12 April 2023)
- Gökhan, I.** 2012 – I. Gökhan. Türkiye Selçukluları ile Kilikya Ermenileri Arasındaki İlişkiler, NEUSBED, Nevşehir, 2012, 70–108. – URL: <http://www.docplayer.biz.tr>. (10 October 2022)
- Rençber, A.** Komnenos Hanedanı Döneminde Bizans'ın Kilikya Politikası, İTOBIAD, Cilt / Vol. 6. Sayı/ Issue 3. 2017 – URL: <<http://www.dergipark.org.tr>> (14 April 2022)

СЪКРАЩЕНИЯ / LIST OF ABBREVIATIONS

- İTOBIAD – İnsan ve Toplum Bilimleri araştırmaları Dergisi
 KAM – Kubbealtı Akademii mecmuası
 TTK – Türk Tarih Kurumu
 TTKBE – Türk Tarih Kurumu Basımevi
 KSY – Kültür Sanat Yayınevi
 HTOS – Holy Trinity Orthodox School
 DGBİT – Doğuistan Günümüze Büyük İslam Tarihi
 NEUSBED – Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler enstitüsü Dergisi